

Samenwerkingsverband
voortgezet onderwijs
Amsterdam-Diemen

HANDREIKING

MAATWERK IN HET REGULIER VOORTGEZET ONDERWIJS

In het kader van het bevorderen van kansen voor leerlingen

Hetty Mulder, geactualiseerde versie. augustus 2025

+31 20 811 99 21
Bijlmerdreef 1289
1103 TV Amsterdam
info@swvadam.nl
www.swvadam.nl

STELLINGEN VOORAFGAAND AAN DE HANDREIKING MAATWERK

Deze handreiking begint met een aantal stellingen. Deze zijn bedoeld om de voorkennis van de lezer/gebruiker van deze handreiking te activeren.

Deze stellingen kunnen waar of niet waar zijn. Wanneer u deze handreiking heeft doorgelezen, weet u welke stellingen wel en welke niet waar zijn.

Activeer uw voorkennis: zijn de volgende stellingen waar of niet waar?

De juiste reactie staat aan het eind van de handreiking.

1	Alle leerlingen in de onderbouw vo moeten voldoen aan de kerndoelen	
2	Er zijn kerndoelen voor alle vakken	
3	Leerlingen moeten voor alle vakken in hetzelfde leerjaar zitten	
4	Een school moet alle eindtermen uit het examenprogramma van een vak in het schoolexamen toetsen	
5	Alle leerlingen van een schooltype moeten hetzelfde programma van toetsing en afsluiting (PTA) hebben	
6	Voor dyslectische leerlingen mag je toetsen ook mondeling afnemen	

7	Versneld en gespreid examen doen is, vanwege bijzondere omstandigheden, voor alle leerlingen mogelijk: zieke lln., thuiszitters, hoogbegaafde-lln., dyslexie, etc.	
8	Examenresultaten in een vak blijven tien jaar geldig	
9	Een vo-school mag ook lln. voor het Staatsexamen aanmelden	
10	Of een school bij doubleren/zakken resultaten van leerlingen laat staan is een beslissing van de school	
11	Of en hoe vaak een leerling mag doubleren is een beslissing van de school, en dus niet wettelijk bepaald.	
12	Er is een wettelijke minimumtabel voor lesuren per vak.	
13	Alle leerlingen moeten jaarlijks de voorgeschreven uren onderwijstijd voor een bepaald schooltype halen	

INHOUDSOPGAVE

Stellingen voorafgaand aan de Handreiking Maatwerk	2
Inleiding	5
A. Kerndoelen onderbouw en curriculum in de onderbouw	7
B. Doubleren in de onderbouw van het voortgezet onderwijs	10
C. De overstap van het tweede naar het derde leerjaar vmbo	11
D. Het derde leerjaar havo/vwo en profielkeuze	12
E. Maatwerk vanuit de inclusiviteitsgedachte van arrangementen vso-vo.....	14
F. Exameneisen en hoe zit het met het PTA?	15
G. Mogelijkheden voor ontheffingen	19
H. De verplichte Lessentabel	23
I. Verplichte lessen/onderwijstijd per leerling per schooltype	24
J. Maatwerk voor topsportleerlingen.....	27
Casussen en vragen	29
Stellingen met waar/niet waar	31

INLEIDING

Deze handreiking gaat over maatwerk in het regulier voortgezet onderwijs. De bedoeling van deze handreiking is in eerste instantie dat professionals bij het Samenwerkingsverband deze handreiking kunnen raadplegen bij hun werk en bij vragen van scholen en ouders.

Onder maatwerk verstaan we alle manieren waarmee we een individuele leeroplossing kunnen bieden voor leerlingen die daar baat bij hebben, binnen de huidige wet- en regelgeving.

We volgen daarbij in de tekst de mogelijke leerweg van een leerling in het voortgezet onderwijs, van de brugklas tot en met het eindexamen.

We hebben het niet over de overstap van po naar vo en ook niet over de overstap van vo naar mbo.

We nemen ook geen zaken op waarbij de wet gewoon de wet is en er geen sprake kan zijn van maatwerk, zoals bijvoorbeeld bij de overstap van vmbo naar havo. Die is gewoon wettelijk drempelloos geregeld (met een zevende vak op de vmbo erbij), en daar is dus geen ruimte voor maatwerk in de vorm van aanvullende of andere eisen of de versoepeling of interpretatie daarvan.

De vraag of we deze handreiking verder zouden willen verspreiden onder onderwijsprofessionals en ouders, legden we voor aan het bestuur van het Samenwerkingsverband, aan de directeurs van onze scholen en aan de ALV. De algehele mening was dat deze handreiking zeer nuttige informatie voor scholen bevat, die bij iedereen bekend zou moeten zijn om maatwerk aan leerlingen te kunnen bieden.

We hebben de inhoud van deze handreiking gecheckt op leesbaarheid en bruikbaarheid bij meerdere functionarissen buiten het Samenwerkingsverband: een schoolleider, afdelingsleider, examen-secretaris, ondersteuningscoördinator, ambassadeur vso-vo en een beleidsmedewerker van het College voor Toetsen en Examens (CvTE). Zij staan aan het eind van de handreiking vermeld en wij danken hen hartelijk voor hun waardevolle reacties.

Wij houden ons aanbevolen voor feedback!

Deze mag naar de auteur, Hetty Mulder: h.mulder@swvadam.nl

A. KERNDOELEN ONDERBOUW EN CURRICULUM IN DE ONDERBOUW

Het programma van de vakken in de onderbouw wordt wettelijk alleen bepaald door de vakken die verplicht in de onderbouw gegeven moeten worden, en door de kerndoelen die voor een deel van die vakken zijn vastgesteld. Verder wordt het programma vooral bepaald door de lesmaterialen die de scholen zelf aanschaffen en zelf kiezen. Er bestaat in Nederland geen keurmerk voor lesmaterialen. Scholen/docenten mogen ook met zelf ontwikkelde lesmaterialen werken.

De verplichte vakken/domeinen voor de onderbouw vmbo zijn:

- Nederlands;
- Engels;
- Rekenen en wiskunde;
- Mens en natuur;
- Mens en maatschappij;
- Kunst en cultuur;
- Bewegen en sport;
- 2e moderne vreemde taal (alleen niet in de basisberoepsgerichte leerweg);

De verplichte vakken/domeinen voor de onderbouw havo en vwo zijn:

- Nederlands;
- Engels;
- Wiskunde;
- Mens en natuur;
- Mens en maatschappij;
- Kunst en cultuur;

- Bewegen en sport;
- Duits en Frans. Je mag één van deze twee talen ook vervangen door een andere officiële taal met een examenprogramma (te kiezen uit Spaans, Italiaans, Russisch, Turks, Arabisch, Chinees)
- In Friesland: Friese taal en cultuur.

De onderbouw van het vmbo bestaat de eerste twee leerjaren, die van havo en vwo gaat over de drie eerste leerjaren. Onder andere om die reden zijn de kerndoelen geen *beheersingsdoelen* voor alle leerlingen maar *aanbodsdoelen*. Dit betekent voor de kerndoelen het volgende.

- Kerndoelen zijn aanbodgericht, dus niet alle leerlingen hoeven ze te halen, de school is alleen verplicht ze aan te bieden. Er is sprake van een inspanningsverplichting van de school.
- Er kan aan de kerndoelen gewerkt worden in 1, 2 of 3 leerjaren
- Ze zijn er niet voor alle vakken; voor de vakken waarvoor geen kerndoelen bestaan is het programma dus helemaal “vrij” en door de school te bepalen en in te vullen.

[Bron: OCW](#)

- Kerndoelen zijn op dit moment aanbodsdoelen, geen eindtermen. (er staat in de formuleringen ook bewust: de leerling *leert* en niet: de leerling *kan*)

Bijv. kerndoel 1 Nederlands:

1. De leerling leert zich mondeling en schriftelijk begrijpelijk uit te drukken

In de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn per 1 augustus 2006, 58 globaal geformuleerde **kerndoelen** van kracht.

Deze zijn geordend in zeven domeinen: Nederlands, Engels, Wiskunde, Mens en natuur, Mens en maatschappij, Kunst en cultuur, Bewegen en sport.

Deze vakken zouden ongeveer 70% van de leer- en lestijd in beslag moeten nemen.

Scholen hebben daarmee de ruimte gekregen om zelf inhoudelijke keuzes te maken in het onderwijsprogramma voor leerlingen in de onderbouw, en om zelf vakken toe te voegen.

Voor hier niet genoemde vakken bestaan geen wettelijke doelen, de leerdoelen en de eisen voor die vakken worden dus door de school zelf bepaald.

Scholen zijn dus vrij om andere vakken aan het programma toe te voegen, de zogenaamde “vrije vakken”, waaronder ook levensbeschouwing of godsdienst maar ook Latijn of Grieks voor het gymnasium, of informatica, sterrenkunde, filosofie, etc. Het curriculum voor al deze vakken is verder niet voorgeschreven of ingevuld. De invulling is dus volledig aan de school, dit geldt ook voor de concrete invulling van de kerndoelen. Let op: dit betekent ook dat er volledige toetsvrijheid is voor scholen. En ook volledige vrijheid om al dan niet met cijfers of juist andere vormen van beoordeling te werken in de gehele onderbouw. Elke school, elke sectie en soms een individuele docent bepalen zelf wat een leerling voor zijn of haar vak moet kennen en kunnen, en hoe dat gemeten en beoordeeld wordt. Dit betekent dat de verschillen tussen scholen (en soms tussen docenten) dus heel groot kunnen zijn.

Let op: de kerndoelen worden op dit moment geactualiseerd!

[Volg hiervoor de site van SLO](#)

De informatie op het moment van schrijven van deze handreiking is dat de conceptkerndoelen in de schooljaren 25-26 en 26-27 beproefd gaan worden. Er liggen ook nog aanvullende vragen vanuit de Tweede Kamer. De nieuwe kerndoelen zullen dus op zijn vroegst in augustus 2027 van kracht worden. De inzet van de politiek is op dit moment wel dat alle leerlingen de kerndoelen gaan halen, maar dat daarbij veel differentiatie mogelijk is gezien de diversiteit van de schooltypen. In de conceptdoelen staan nu soms ook extra doelen voor havo en vwo.

B. DOUBLEREN IN DE ONDERBOUW VAN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

Voor wel of niet doubleren in de onderbouw van het vo bestaan geen wettelijke regels. Doubleren is altijd een beslissing van de school. De procedures en regels die scholen daarvoor opstellen zijn dus altijd de eigen regels van een school, door de MR goedgekeurd, en daar kan een school dus ook altijd zelf van afwijken.

Beslissingen over wel of niet doubleren hoeven niet bij stemming door een docentenvergadering genomen te worden. Dat kan zo in de procedure van de school staan, maar daar kan altijd van afgeweken worden. Ter vergelijking: in een examenreglement staat altijd “in die gevallen waarin dit reglement niet voorziet beslist de rector”. Dat kan ook in alle gevallen van wel of niet doubleren het geval zijn. De beslissingsbevoegdheid kan ook bij een afdelingsleider liggen. Of de afdelingsleider, de mentor en de ondersteuningscoördinator kunnen al vóór de overgangsvergadering een beslissing “buiten de norm” genomen hebben en deze aan de docentenvergadering meedelen.

Uit onderzoek blijkt dat doubleren vaak een negatief effect heeft op de motivatie van een leerling, omdat hij meestal álles opnieuw moet doen, ook de zaken die hij wel beheerst.

[Hier is wetenschappelijk bewijs voor](#), dat door de inspectie wordt bevestigd.

Overigens is het niet wettelijk bepaald dat een leerling voor alle vakken in hetzelfde leerjaar moet zitten. Er kan dus bij onvoldoende beheersing van een aantal vakken ook voor maatwerkoplossingen worden gekozen, waarbij de leerling voor een aantal vakken wel overgaat en voor andere vakken doubleert. Een dergelijke maatwerkaanpak kan uiteindelijk in een gespreid examen resulteren. Zie hiervoor de informatie verderop in deze handreiking.

We hebben het in deze handreiking wel over doubleren, maar niet over afstromen of opstromen, omdat het hier niet om wettelijke regels gaat. Naar een andere school gaan is altijd maatwerk, en een zaak van de scholen zelf.

We hebben het in deze handreiking wel over doubleren, maar niet over afstromen of opstromen, omdat het hier niet om wettelijke regels gaat. Naar een andere school gaan is altijd maatwerk, en een zaak van de scholen zelf.

C. DE OVERSTAP VAN HET TWEDE NAAR HET DERDE LEERJAAR VMBO

De onderbouw van het vmbo kent slechts twee leerjaren, daarna gaat de leerling naar de bovenbouw en maakt meestal aan het eind van het tweede leerjaar een profielkeuze.

Bij de overstap van het tweede naar het derde leerjaar vmbo zijn er over het algemeen al veel keuzemogelijkheden voor de leerlingen. Het vmbo kent immers al vier verschillende niveaus (basis, kader, gemengde leerweg en theoretische leerweg) en heel veel verschillende profielen. Heel veel extra maatwerk is meestal niet nodig. Er zijn wel drie zaken waar we op willen wijzen.

1. Als een leerling ambities heeft om na het vmbo over te stappen naar de havo is het aan te raden om al snel in de bovenbouw een zevende vak erbij te kiezen.
2. De overstap naar de havo is verder wettelijk sinds een aantal jaren drempelloos. Een vmbo-T leerling die geslaagd is met een extra vak kan drempelloos doorstromen naar 4 havo. De ontvangende school mag dus geen extra eisen aan cijfers stellen of toelatingsgesprekken houden als criterium voor toelating.

3. Een vmbo-leerling kan voor een bepaald vak altijd examen doen op een hoger niveau. Een vmbo-basis leerling kan dus bijvoorbeeld Engels op vmbo-T niveau afsluiten. Een vmbo-T leerling kan Engels (of een ander vak) ook op havo-niveau afsluiten. Dit kan ook in samenwerking met een andere school als de eigen school die mogelijkheid niet in huis heeft. De leerling moet dan wel het havo-PTA met succes afronden en tijdig aangemeld worden voor het betreffende centraal examen (CE). De leerling krijgt altijd een diploma op het niveau van het examenvak van het laagste niveau waar hij examen in gedaan heeft. Dat niveau bepaalt ook het aantal vakken waarin de leerling examen moet doen.

D. HET DERDE LEERJAAR HAVO/VWO EN PROFIELKEUZE

Er zijn geen eindtermen of tussendoelen voor eind 3 havo/3 vwo. Je moet als school alleen voldoende basis leggen voor vakken om er in de bovenbouw uiteindelijk met goed gevolg examen in te kunnen doen.

Een school bepaalt zelf met welke resultaten men de leerlingen naar de bovenbouw laat gaan. De school gaat ook zelf over bevorderen, doubleren, hoe vaak/in welk leerjaar etc. Een school bepaalt zelf welke vakken meetellen bij bevorderen en op welke manier/met welk gewicht. Een school bepaalt zelf of een leerling bij doubleren in het derde leerjaar cijfers mag laten staan, werkstukken moet overdoen etc. Een leerling is dus nooit (wettelijk) verplicht alles opnieuw te doen.

Je kunt als school in het derde leerjaar voor bepaalde leerlingen maatwerk leveren door voor te sorteren op de profielkeuze. Dat moet dan wel met een contractje met ouders en leerling, omdat je dan een keuze maakt waarbij niet alle profielen meer mogelijk zijn. Deze

mogelijkheid tot maatwerk is dus wel beschikbaar. Je kunt dan bijvoorbeeld vanaf de Kerst al cijfers voor bepaalde vakken laten staan, alleen nog inzetten op vakken die de leerling in de bovenbouw gaat volgen en daar ook op bevorderen. Dit werkt voor de meeste leerlingen beter dan doubleren (zie bij onderdeel B van deze handreiking).

Er zijn altijd, ook in het derde leerjaar, aanpassingen mogelijk in de toetsing bij leerlingen met dyslexie of ASS, mogelijkheden tot ontheffingen van vakken, bijvoorbeeld voor de tweede moderne vreemde taal, etc.

[Ga naar de website van het expertisecentrum dyslexie](#)

Een laatste vorm van maatwerk in de derde klas is nog de overstap naar het mbo. Met een overgangsbewijs van 3 naar 4 havo is de leerling toelaatbaar op het mbo. De eisen waaraan dit overgangsbewijs moet voldoen worden door de havo-school bepaald, en kunnen dus, zoals eerder aangegeven, al gericht zijn op een bepaald profiel.

E. MAATWERK VANUIT DE INCLUSIVITEITSGEDACHTE VAN ARRANGEMENTEN VSO - VO

Voordat we de stap maken naar maatwerk in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en de exameneisen, vragen we eerst nog aandacht voor een specifieke groep leerlingen waar maatwerk voor mogelijk is in het regulier voortgezet onderwijs. Dit betreft de leerlingen met diplomaperspectief die een overstap maken van het vso naar het reguliere vo.

De nieuwsbrief van het Steunpunt Passend Onderwijs van november 2024 verwijst naar zeer waardevolle informatie over deze vormen van maatwerk. De documenten bevatten heel bruikbare informatie over mogelijke afwijkingen in de onderwijstijd voor deze leerlingen, speciale arrangementen, de inzet van digitale hulpmiddelen in combinatie met hybride leren, maatwerk in PTA's en examens (zie hiervoor ook [onderdeel F](#) van deze handreiking en het document "[Passend examineren](#)" van het [CvTE](#)") en mogelijke speciale vrijstellingen van de leerplichtwet.

[Ga naar de informatie van het steunpunt passend onderwijs](#)

F. EXAMENEISEN EN HOE ZIT HET MET HET PTA?

Het PTA is het programma van toetsing en afsluiting waarin alle schoolexamens per school per vak worden opgenomen.

Onderstaande informatie geldt zowel voor vmbo als havo en vwo.

Belangrijk is om het volgende te weten over wat in het schoolexamen getoetst moet, mag en kan worden.

- *Wat moet:* die onderdelen die niet in het CE getoetst worden, moeten in het SE getoetst worden
- *Wat mag:* de onderdelen die ook al in het CE getoetst worden, mógen ook in het SE getoetst worden (redundantie kan goed zijn, maar pas op voor te veel toetsen, te veel dubbelingen, waardoor er ook tijdnoed kan ontstaan)
- *Wat kan:* je kunt aan het SE schooleigen onderdelen toevoegen, die ook nog per kandidaat mogen verschillen

Bekijk meer specifieke informatie in het online webinar. [Ga naar het webinar](#)

[Bekijk alle informatie over de examens en de examenprogramma's per vak en per schooltype.](#)

Op het vmbo spreekt men bij de vakken in het examenprogramma over exameneenheden, bij havo en vwo heten deze eindtermen.

[Ga naar informatie over PTA's voor zowel vmbo, havo als vwo bij de rijksoverheid](#)

Elke school moet vóór 1 oktober van een schooljaar het examenreglement en de PTA's van de school voor een examencohort bij de inspectie indienen. Deze moeten daarvoor door de schoolleider en de MR zijn goedgekeurd. Na indiening bij de inspectie mogen er

geen wijzigingen meer in het PTA worden aangebracht, alleen wanneer dit overlegd wordt met de inspectie of op verzoek van de inspectie.

Leerlingen worden uiterlijk 1 april van het examenjaar aangemeld bij ROD (voorheen DUO) om deel te nemen aan het Centraal Examen. Dit betekent voor maatwerklerlingen dat er dus ook nog later in het jaar beslissingen kunnen worden genomen over het CE, over een heel examen doen, gespreid examen doen, vakken kiezen om examen in te doen of nog geen examen doen, als dat maar voor 1 april gebeurt.

Ook bestaat de mogelijkheid om voor een leerling een persoonlijk PTA op te stellen. Dit PTA hoeft niet apart naar de inspectie gestuurd te worden, en dit hoeft ook niet apart aan DUO/ROD gemeld te worden. Deze beslissing valt onder het bevoegd gezag van de school. In het examenreglement, dat aan de MR is voorgelegd, is het dan goed om een passage op te nemen over de mogelijkheid van persoonlijke PTA's. Bijvoorbeeld: "Bij bijzondere omstandigheden kan het bevoegd gezag van de school besluiten om voor een leerling een persoonlijk PTA te ontwerpen". Dit persoonlijk PTA kan ook "onderweg" nog aangepast worden. Dit kan heel handig zijn voor leerlingen met kenmerken van begaafdheid, maar ook voor zieke leerlingen, leerlingen met dyslexie, leerlingen waarbij zich plotseling een heftige (thuis)situatie voordoet in het examenjaar, etc. Onderdeel van een persoonlijk PTA kan ook een maatwerkdiploma zijn. Daarbij doet de leerling voor één of meer vakken eindexamen op een hoger niveau dan het schooltype waar hij op zit. De leerling moet dan het PTA van het hogere niveau van dat vak uitvoeren en bij het Register Onderwijsdeelnemers (ROD) aangemeld worden voor het Centraal Examen van dat vak.

De eindtermen van een vak die getoetst moeten worden in het schoolexamen staan in het examenprogramma voor dat betreffende vak. Zie hiervoor <https://www.examenblad.nl/2025>. Er is echter nergens voorgeschreven op welke wijze die eindtermen getoetst moeten worden, en ook niet hoe vaak en op welk moment. Het moet wel om eindprestaties gaan, dus de voorkeur gaat uit naar een toets zover

mogelijk in het leerproces. De invulling van de toetsing en de wijze waarop deze worden afgenomen is helemaal aan de school. En het leveren van maatwerk dus ook.

[Bekijk de voorgaande informatie ook het webinar van Hetty Mulder](#)

[Bekijk de regels voor gespreid examen doen](#)

Het bevoegd gezag moet de Inspectie 'gehoord' hebben, alvorens een gespreid examen toe te staan. Dit houdt in dat er vooraf overleg dient te zijn met de Inspectie, maar dat het bevoegd gezag de beslissing neemt. De school heeft dus het laatste woord en kan dit altijd toestaan als dit in het belang van de leerling is. De inspectie "horen" kan tegenwoordig ook digitaal: U meldt [in het Internet Schooldossier \(ISD\)](#) van de inspectie dat een leerling gespreid examen gaat doen. Er zijn 2 stappen:

- Vul het formulier in.
- Inspectie beoordeelt formulier. Alleen als de inspectie nog vragen heeft, neemt zij telefonisch contact op. Voor de volledigheid: de wet vereist niet dat de inspectie toestemming geeft.

Omdat maatwerk bij de examens invloed kan hebben op doorstroom- en resultaatscijfers van een school is het goed om hierover warm contact met de inspectie te onderhouden.

De regels voor bijzonderheden bij het examen en voor vervroegd examen doen staan op [de website van de Rijksoverheid](#). We nemen in de bovenstaande link als voorbeeld het vwo.

In deze informatie staat: | *"Kent een leerling van een bepaald vak snel de lesstof? Dan kan hij in dat vak eerder examen doen. Vervroegd vwo- examen doen kan vanaf 4 vwo."* Deze laatste regel is opgenomen omdat het examenprogramma pas geldt vanaf de bovenbouw van een schooltype, op het vwo dus vanaf leerjaar 4 (op havo ook vanaf leerjaar 4, op vmbo vanaf leerjaar 3). Je kunt dus pas examen doen in een vak als je, in ieder geval administratief, in de bovenbouw van een schooltype zit. Het resultaat van zo'n examen blijft dan tien jaar geldig. Let op: als een dergelijk examen niet het gewenste resultaat

oplevert, kun je het in een later jaar nog eens opnieuw doen, maar dan telt het wel als een herkansing, en daarmee blokkeer je dan wellicht een andere herkansing die de leerling op dat moment harder nodig heeft.

In deze informatie van de Rijksoverheid staat nog een interessante optie: Leerlingen kunnen examen doen in extra vakken. Het eindcijfer voor extra vakken wordt op dezelfde manier berekend als voor de andere examenvakken. De leerling kan vragen om de examenresultaten van extra vakken op de cijferlijst op te nemen. De aanvullende vakken tellen dan mee om de uitslag van het examen te bepalen. Dit biedt leerlingen bijvoorbeeld de mogelijkheid om examen te doen in hun thuistaal, wat hun slaagkansen kan vergroten. Dat vak kan dan een ander vak met een minder resultaat vervangen (als het profiel dat toestaat, en de kernvakken kunnen uiteraard niet vervangen worden) en/of voor extra compensatiepunten zorgen om te kunnen slagen. (NB: bij ons Samenwerkingsverband loopt een innovatieproject [“Thuiastalen verzilveren”](#) dat hierover gaat).

In de informatie bij de Rijksoverheid staan ook bijzondere regels om uitzonderingen te kunnen maken voor specifieke leerlingen. Soms is het namelijk mogelijk om een [aangepast eindexamen](#) te doen (open de link voor de mogelijkheden).

Dit geldt bijvoorbeeld voor:

- Leerlingen met een beperking of dyslexie;
- Leerlingen die Nederlands niet als moedertaal hebben;
- Leerlingen die langdurig ziek zijn geweest.

Tot slot bestaat er nog de mogelijkheid om in bijzondere gevallen leerlingen uit het reguliere voortgezet onderwijs aan te melden voor een staatsexamen.

[Bekijk deze informatie op de website van de Rijksoverheid](#)

Een laatste opmerking over het centraal examen. Ook hier is veel maatwerk mogelijk, meer dan we soms denken. Alles hierover staat in de [Handreiking passend examineren](#).

!! Let op: de examenprogramma's voor een aantal vakken in het vo worden op dit moment (2024) geactualiseerd.

Houd hiervoor de [website van SLO](#) in de gaten. De laatste informatie is dat de conceptexamenprogramma's die nu gereed zijn in het schooljaar 25-26 beproefd gaan worden. Na de verwerking daarvan zullen de eerste nieuwe examenprogramma's dan op zijn vroegst in het schooljaar 27-28 van kracht worden. Dat betekent dat de nieuwe examens vmbo en havo voor het eerst in mei 2029 zullen worden afgenomen en die voor vwo in mei 2030. De scholen zullen daarna zeker drie jaar de tijd krijgen voordat de inspectie gaat oordelen over de implementatie.

G. MOGELIJKHEDEN VOOR ONTHEFFINGEN

Er zijn in het kader van maatwerk vaak veel vragen over de mogelijkheden om ontheffing voor een vak te krijgen. Meestal is er meer mogelijk dan men denkt. De route om tot deze ontheffingen te komen, samen met ouders en leerling, is vrij en is de uiteindelijke beslissing is aan de school.

[Bekijk de wetten en regelgeving bij de Rijksoverheid](#)

Veel voorkomende vragen gaan over ontheffingen/vrijstellingen voor de talen.

Vrijstelling 2e vreemde taal havo/vwo

In de eerste drie leerjaren van havo en vwo zijn zowel Frans als Duits verplicht. Er kan geen ontheffing worden verleend aan dyslectische leerlingen. Wel kan de school in de eerste drie leerjaren zelf invulling geven aan het onderwijs in de tweede moderne vreemde taal, omdat er, met uitzondering van Engels, geen wettelijke kerndoelen zijn voor moderne vreemde talen. Zo kan er bijvoorbeeld meer nadruk worden gelegd op mondelinge communicatie en minder op leesvaardigheid. De school moet hierbij wel

rekening houden met de mogelijke profielkeuze van de leerling in verband met zijn doorstroommogelijkheden. (zie hiervoor de WVO 2020 artikel 2.9)

NB: Er is ontheffing mogelijk voor beide talen, wanneer de leerling Spaans, Arabisch of Turks volgt of bij leerlingen die in het buitenland onderwijs hebben gehad en daar te weinig Duits of Frans hebben gehad.

Havoleerlingen kunnen een tweede moderne taal in de bovenbouw vermijden door een ander profiel te kiezen dan Cultuur en Maatschappij. Leerlingen in de bovenbouw van het Atheneum moeten naast Engels een tweede moderne vreemde taal volgen. Hierbij kan gekozen worden uit Frans, Duits, Spaans, Italiaans, Russisch, Arabisch, Turks of Fries.

Leerlingen kunnen hiervan ontheffing krijgen als zij:

- Een stoornis hebben die specifiek betrekking heeft op taal of een zintuiglijke stoornis hebben die effect heeft op taal (bijvoorbeeld slechthoortheid)
- Een andere moedertaal hebben dan Nederlands of Fries
- Onderwijs volgen in het profiel Natuur en Techniek of Natuur en Gezondheid, en, bijvoorbeeld door hun dyslexie, zo slecht presteren op de taal waarvoor ze de ontheffing vragen, dat dit naar verwachting een succesvolle afronding van de opleiding in de weg staat. Leerlingen moeten dan wel een vervangend vak met een normatieve studielast van minimaal 440 uur kiezen.

Voor leerlingen op het Gymnasium is geen ontheffingsmogelijkheid geregeld, omdat daar de klassieke taal in plaats van de tweede moderne vreemde taal komt.

[Lees meer over vreemde talen op havo en vwo](#)

[Lees meer over ontheffing bij een tweede moderne taal op het havo en vwo](#)

Overzicht

Niveau	Leerjaar	Taal	Regel
vmbo/havo/ vwo	alle	Nederlands	geen vrijstelling
vmbo/havo/ vwo	alle	Engels	geen vrijstelling
vmbo	1e en 2e	Frans/Duits	moet één van de twee talen volgen er is ontheffing mogelijk voor beide talen, wanneer een leerling Spaans, Arabisch of Turks volgt of bij leerlingen die in het buitenland onderwijs hebben gehad en daar te weinig Duits of Frans hebben gehad
vmbo	bovenbouw	Frans/Duits	veel keuzevrijheid, talen kunnen vermeden worden
havo/vwo	1e, 2e en 3e	Frans/Duits	geen vrijstelling; school kan wel zelf invulling geven aan het onderwijs Er is ontheffing mogelijk voor één van de twee talen, wanneer een leerling Spaans, Arabisch, Russisch, Italiaans of Turks volgt of bij leerlingen die in het buitenland onderwijs hebben gehad en daar te weinig Duits of Frans hebben gehad
havo	bovenbouw	Frans/Duits	geen, als ze geen Cultuur en Maatschappij kiezen

Niveau	Leerjaar	Taal	Regel
vwo	bovenbouw	Frans/Duits	moet een moderne 2e taal volgen Dit kan in plaats van Frans of Duits ook Spaans, Italiaans, Russisch, Arabisch, Turks of Fries zijn. Leerlingen kunnen ontheffing hiervan krijgen als zij een (zintuiglijke)stoornis hebben die betrekking heeft op taal, een andere moedertaal hebben dan Nederlands of Fries of ze zo slecht presteren dat dit een succesvolle afronding van de opleiding in de weg staat (in het profiel Natuur- en Gezondheid of Natuur- en Techniek).
Gymnasium	bovenbouw	Frans/Duits	klassieke taal in plaats van Frans of Duits

Schema afkomstig van OCW

H. DE VERPLICHTE LESSENTABEL

Met ingang van 1 augustus 2007 is de minimumlessentabel voor vakken in het voortgezet onderwijs niet meer van kracht. De verplichte lessentabel bestaat dus niet.

Er zijn ook geen wettelijke verplichtingen voor welke vakken in welk leerjaar moeten worden aangeboden.

Uitzondering is het vak Lichamelijke Opvoeding (LO). Dit vak moet *“gespreid verzorgd worden over alle leerjaren van het voortgezet onderwijs en het examen mag niet voor de maand december van het examenjaar afgerond worden”*.

[Bron OCW](#)

In de bovenbouw van havo en vwo wordt gewerkt met studielasturen per vak, gebaseerd op de gemiddelde leerling

Het aantal studielasturen (SLU's) omvat alle activiteiten die nodig zijn voor het desbetreffende vak: lessen, huiswerk, activiteiten, excursies, onderzoek, presentaties enzovoort. De studielast voor elke leerling is in totaal 1600 uren per jaar (40 weken x 40 uur per week). Een havoleerling heeft 3200 SLU en een vwo-leerling 4800 SLU verspreid over de bovenbouwjaren.

De studielasturen per vak voor alle vakken vind je op de site van SLO.

I. VERPLICHTE LESUREN/ONDERWIJSTIJD PER LEERLING PER SCHOOLTYPE

Leerlingen hebben recht op voldoende uren onderwijs (onderwijstijd).

Daarom heeft de [Rijksoverheid vastgesteld hoeveel uur onderwijs leerlingen moeten \(kunnen\) volgen](#).

De volgende urennormen gelden op de middelbare school:

- vmbo (4 jaar): 3.700 uur
- havo (5 jaar): 4.700 uur
- vwo (6 jaar): 5.700 uur

Dit betekent dat de school aan een *cohort* leerlingen verspreid over 4, 5 of 6 jaar in totaal ten minste 3700, 4700, of 5700 uur onderwijs moet aanbieden. Deze norm geldt voor het cohort, niet voor een individuele leerling. Een school kan dus bijvoorbeeld nooit hard maken dat een leerling niet verder kan omdat hij niet voldoende lessen heeft gevolgd. Dit biedt ook ruimte voor maatwerk aan (gedeeltelijk) thuiszittende leerlingen.

Onderwijstijd omvat het aantal uren dat leerlingen onderwijs *aangeboden* krijgen. Het gaat hierbij niet alleen om de lessen die op het rooster staan. Ook projectweken, sportdagen, mentorlessen en maatschappelijke stages tellen mee, mits onder supervisie van een bevoegd docent.

Ook is er nog een dagennorm voortgezet onderwijs.

Een middelbare school moet per jaar tenminste 189 dagen onderwijs geven. Scholen kunnen hiermee in de knel komen als er veel toetsweken zijn. Voorheen was het zo dat een schooldag telde als onderwijstijd als er minimaal twee lesuren op die dag gegeven worden. Die regel is uit de wetgeving verdwenen.

Er is inmiddels een document van de Inspectie verschenen onder de titel: [Ruimte in Regels](#).

Daarin staat het volgende:

Wilt u een activiteit met de leerlingen ondernemen, maar twijfelt u of die activiteit als onderwijstijd geldt? Er zijn drie voorwaarden.

1. De activiteit moet gepland zijn en worden verzorgd onder verantwoordelijkheid van de school. Deze vragen helpen om de beoordeling te maken:- Is de activiteit onderdeel van het onderwijsprogramma en gericht op de leerdoelen?- Vindt de onderwijsactiviteit plaats in schoolverband? Thuis onbegeleid huiswerk maken valt bijvoorbeeld niet onder onderwijstijd.- Neemt de school verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de inhoud, vorm en uitvoering?
2. De activiteit moet worden uitgevoerd onder de pedagogisch didactische verantwoordelijkheid van een bevoegde leraar. Deze vragen helpen om de beoordeling te maken:- Begeleidt de leraar de leerling in het leerproces?- Bewaakt de leraar dat de leerling niet verzuimt?- Is er interactie mogelijk tussen de leerling en de leraar?- Is de leraar verantwoordelijk voor en aanspreekbaar op de planning en uitvoering van de onderwijsactiviteit?
3. De medezeggenschapsraad moet ermee instemmen dat de activiteit geldt als onderwijstijd. Niet alleen het aantal uren bepaalt de kwaliteit van het onderwijs, maar ook en vooral de invulling daarvan. Daarom moeten ouders en leerlingen kunnen meebeslissen over het soort activiteiten dat hun school als onderwijstijd inplant. Dat gebeurt via de medezeggenschapsraad (meer over de bevoegdheden van de medezeggenschapsraad staat in hoofdstuk 5).

In dit document van de Inspectie staan verder nog veel meer voorbeelden van ruimte in de huidige wet- en regelgeving, die allemaal al elders in deze handreiking aan de orde komen.

Tot slot: scholen kunnen in de knel komen met de onderwijstijd wanneer zij in een jaar overgaan van een zomervakantie in de laatste periode naar een in de vroegste periode. Hierover hebben wij informatie verkregen dat in dat geval een minimum van 184 lesdagen moet worden aangehouden.

Verblijfsduur op een opleiding

Er zijn geen wettelijke regels die zeggen hoe lang iemand over vmbo, havo of vwo mag doen. Scholen bepalen dus zelf hoe lang een leerling over het vmbo, de havo of het vwo mag doen. Volgt een leerling praktijkonderwijs? Dan mag de leerling dit onderwijs niet meer volgen na het einde van het schooljaar waarin die 19 is geworden. In uitzonderlijke gevallen mag dit nog een jaar langer, dus tot 20 jaar.

[Bekijk de wettelijke regeling](#)

De volgende verwijzingen bieden handige en officiële informatie over de mogelijkheden voor maatwerk:

[Maatwerk: wat kan en mag? - VO-raad](#)

[Maatwerk en ondersteuningsstructuur - Steunpunt Passend Onderwijs](#)

J. MAATWERK VOOR TOPSPORTLEERLINGEN

Er is nog een specifieke groep leerlingen waarvoor maatwerk mogelijk is. Dat zijn de leerlingen die een topsport- of talentenstatus hebben van NOC*NSF. Voor deze leerlingen bestaan specifieke scholen, die vroeger LOOT-scholen heetten, tegenwoordig EVOT-scholen.

[Voor deze scholen bestaan specifieke regels voor ontheffingen, vrijstellingen en maatwerk.](#)

De belangrijkste **ontheffingen** zijn:

Voor vmbo:

- Maatschappijleer
- Lichamelijke opvoeding
- Eén van de vakken uit beeldende vorming, muziek, dans, drama
- Eén of meer vakken of programmaonderdelen uit het vrije deel

Voor havo en vwo:

- Lichamelijke opvoeding
- Maatschappijleer
- Culturele en kunstzinnige vorming
- Het keuze-profielvak **óf** het keuze-examenvak

Er zijn ook leerlingen die te ver van een EVOT-school af wonen. Zij kunnen tegenwoordig [vergaande aanpassingen krijgen op niet-EVOT-scholen.](#)

Wanneer het gaat om zaken als gespreid examen doen, kan dit voor topsporters door een school altijd geregeld worden, omdat *alle* leerlingen bij bijzondere omstandigheden daar een beroep op kunnen doen.

Voor ontheffingen van vakken op niet-EVOT-scholen moet de inspectie gehoord worden.

Hoewel niet zo officieel geregeld als voor de topsporters, is het over het algemeen ook met de inspectie te regelen dat andere leerlingen met toptalenten bijvoorbeeld op het gebied van dans, muziek etc. maatwerk krijgen dat in dezelfde lijn ligt als dat voor topsporttalenten. Dit geldt zeker voor leerlingen die ook een opleiding aan een conservatorium of dansacademie volgen.

[Bekijk informatie over de regeling waar scholen die zich hiermee bezighouden mee werken](#)

En natuurlijk kunnen al deze mogelijkheden ook ingezet worden bij leerlingen met kenmerken van begaafdheid.

CASUSSEN EN VRAGEN

- Mag een categoriaal gymnasium een vwo-diploma afgeven? *Nee, zij hebben geen vwo-licentie. Zij kunnen wel voor 1 april (de datum van de opgave voor het CE bij ROD) de leerling bij een vwo-school aanmelden om daar centraal examen te doen. De SE-cijfers kunnen dan meegenomen worden.*
- Kun je examen doen in je thuistaal? *Ja, in talen waar een examenprogramma voor bestaat namelijk: Spaans, Italiaans, Russisch, Turks, Arabisch en Chinees. De mogelijkheden per taal verschillen enigszins per schooltype.*
- Een leerling uit Suriname wordt geweigerd voor plaatsing in 5 vwo omdat zij geen tweede moderne taal in haar bètapakket heeft. Is dit terecht? *Nee, want voor deze leerling kan ontheffing aangevraagd worden op grond van het argument “extreme bèta” en misschien ook nog wel op grond van “andere moedertaal dan Nederlands of Fries”*
- Van een hoogbegaafde leerling in 2 vwo vinden de afdelingsleider, de ondersteuningscoördinator, de BPO-er en de mentor dat hij over moet naar 3 vwo terwijl hij niet aan de overgangsnormen voldoet. De docentenvergadering beslist echter anders en stemt voor doubleren. Is dit volgens de regels? *Dit is volgens de regels van de school, maar niet volgens wettelijke regels. De school kan zelf afwijken van de eigen regels en de leerling buiten de norm bevorderen.*
- Een leerling op vmbo-basis in de examenklas speelt hoog in de voetbalselectie van een club buiten Amsterdam. Hij speelt ook voor Jong-Oranje en heeft dus schoolaanpassingen nodig, mag dit en kan dit? *Ja, dit mag en kan. Aangezien de leerling in de examenklas zit, is gespreid examen doen waarschijnlijk de optie die hem de meeste ruimte biedt. Hiervoor hoeft de school geen topsportschool te zijn, want dit kan altijd door het bevoegd gezag besloten worden, na de inspectie “gehoord” te hebben.*

Deze versie van de handreiking is tot stand gekomen met feedback van:

Jan- Paul Beekman, schoolleider

Machteld Kruidenier, oud-zorgcoördinator, beleidsmedewerker CvTE

Karin Nijman, talentbegeleider, oud-zorgcoördinator

Roel Pullens, examensecretaris

Carolien Verbeek, ambassadeur vso-vo

Joost Verdonkschot, zelfstandig onderwijsondernemer, oud- afdelingsleider en ondersteuningscoördinator

Collega-beleidsmedewerkers van het Samenwerkingsverband voortgezet onderwijs Amsterdam-Diemen en onze onderwijs-adviseurs.

STELLINGEN MET WAAR/NIET

WAAR

1	Alle leerlingen in de onderbouw vo moeten voldoen aan de kerndoelen	Niet waar
2	Er zijn kerndoelen voor alle vakken	Niet waar
3	Leerlingen moeten voor alle vakken in hetzelfde leerjaar zitten	Niet waar
4	Een school moet alle eindtermen uit het examenprogramma van een vak in het schoolexamen toetsen	Niet waar
5	Alle leerlingen van een schooltype moeten hetzelfde programma van toetsing en afsluiting (PTA) hebben	Niet waar
6	Voor dyslectische leerlingen mag je toetsen ook mondeling afnemen	Waar
7	Versneld en gespreid examen doen is, vanwege bijzondere omstandigheden, voor alle leerlingen mogelijk: zieke lln., thuiszitters, hoogbegaafde-lln., dyslexie, etc.	Waar
8	Examenresultaten in een vak blijven tien jaar geldig	Waar
9	Een vo-school mag ook lln. voor het Staatsexamen aanmelden	Ja, onder bepaalde omstandigheden aan te vragen. Dit is nieuw per 1 augustus 2023

10	Of een school bij doubleren/zakken resultaten van leerlingen laat staan is een beslissing van de school	Waar
11	Of en hoe vaak een leerling mag doubleren is een beslissing van de school, en dus niet wettelijk bepaald.	Waar
12	Er is een wettelijke minimumtabel voor lesuren per vak.	Niet waar
13	Alle leerlingen moeten jaarlijks de voorgeschreven uren onderwijstijd voor een bepaald schooltype halen	Niet waar